

ANTON ŠTEFÁNEK: PROBLÉM VCÍTENIA

Aj keď sa A. Štefánkovi venovala najmä v osemdesiatych rokoch určitá výskumná pozornosť nielen vo filozofii (Antológia...1989, V. Bakoš 1988, štúdie J. Bodnára a i.), ale aj v sociológii, histórii, pedagogike i žurnalistike, monografické projekty o ňom sa realizovali v zahraničí (W. Winclawski, B. Štefánek, O. V. Johnson, Suzana Mikula, Hugh Seton-Watson a pripravujú sa i ďalšie). Tieto monografie zhodnocujú mnohostrannosť pôsobenia A. Štefánka, ukazujú, že jeho osobnosť bola v mnohých oblastiach nášho verejného, politického, kultúrneho i vedeckého života kľúčovou a pri spracovaní dejín školstva, sociológie, žurnalistiky či politológie v prvej polovici 20. stor. narazíme na jeho aktivity ako podstatné, jeho meno nemožno obísť.

V tomto roku uplynie päťdesiatjeden rokov od vydania fundamentálneho diela A. Štefánka Základy sociografie Slovenska; v r. 1994 sme si pripomínali tridsiate výročie jeho úmrtia. Tieto výročia evokovali potrebu výskumu Štefánkovej literárnej pozostalosti, v ktorej je značné množstvo neznámych a nepublikovaných textov zo sociológie, filozofie, psychológie, histórie, etnológie, ďalej mnoho strán memoárov, prednášok, veľmi rozsiahla korešpondencia atď. (pozri Inventár rukopisov Literárneho archívu MS, zv.IX. Martin 1980, s. 7-155). Texty podstatným spôsobom dotvárajú pohľad na osobnosť a dielo A. Štefánka a rozširujú heuristicky doterajší stereotyp tematických oblastí, ku ktorým sa hodnotenie jeho pôsobenia vzťahovalo (školverstvo, sociografia, hlasizmus, čechoslovakizmus). Časť týchto textov bola publikovaná v monotematickom dvojčíse Sociológia 1-2/1994, časť v Sociológii č.3/1995.

Text rozsiahlej prednášky Problém vcítienia vznikol v prvej polovici štyridsiatych rokov, keď okrem vedenia sociologického seminára bol A. Štefánek na FF UK zodpovedný aj za fungovanie filozofického, psychologického, pedagogického a estetického seminára. Táto mnohostrannosť vo vede Štefánkovi konvenovala a je o ňom známe, že sa fundovane orientoval nielen v sociológii. Od príchodu na FF UK v r.1937 bol zaujatý možnosťami sociografického výskumu v podmienkach Slovenska, čo onedlho vyústilo do predstavy Základov... A tu potom rozváža svoju ideu, že sociológia ako veda má syntetizovať „špeciálne spoločenské vedy“, resp. výsledky ich výskumov, a to geografie, histórie, antropológie, etnografie, ekonómie, demografie i psychológie; sociológ je podľa neho polyhistorom, ktorý je schopný, ale i povinný spájať materiál týchto vied heuristikou sociologickej vedy o človeku (pozri Základy..., s. 43). Prednáška je tak dokladom Štefánkovej všestranosti, keď okrem úvodnej teoreticko-metodologickej časti, ktorú sme vybrali ako ukážku, aplikuje problematiku vcítienia na materiály ostatných disciplín, pre ktoré je táto problematika relevantná (etnológia, psychológia, antropológia atď.)

Ludovít Turčan

S dynamickou objektivitou a vzájomným presvietením v zmysle W. Diltheya úzko súvisí iný problém, na ktorý kladie W. Mühlmann veľký dôraz a ktorý zasluhuje i z našej strany dôkladného oboznámenia. Je to tzv. *problém vcítenia sa* do duše iného človeka a zvlášť do psychológie iného národa, iného stavu, triedy, cirkvi, rodiny a pod. Slovo *vcítenie* (Einfühlung) uviedol do vedeckej literatúry Herder. Myslel pri tom na národné, ceremoniálne a náboženské piesne, na ústnu a písanú literatúru ľudovú, na zvyky, reč, filozofiu atď. „Alle unpolizierten Nationen sind singend und wie denn auch ihr Gesang sei, er ist, und ist meistens ein Sammelplatz all ihrer Wissenschaft, Religion, Bewegung der Seele, Merkwürdigkeiten der Vorwelt, Freuden und Leiden ihres Lebens.“ (Mühlmann, W. E.: *Methodik der Völkerkunde*, s. 53 – A. Štefánek cituje pravdepodobne z vydania Stuttgart 1938 – L. T.). Ako vidieť, kladie Herder veľký dôraz na grafické a akustické znaky zvlášť kolektívneho života, v ktorých sa prejavujú cit a emócie určitej pospolitosti. Tu hľadá pramene a pomôcky pre svoje vcítenie sa do inej duše. *Nie v rozumových úvahách a presne vyjadrenej vôli, ale v cite sa prejavujú najhlbšie pohnútky, túžby, ideály, fideizmy človeka.* Rozumovanie je iba širokým korytom prejavu citového, ako Nemci hovoria „des Gemütes und der Gesinnung“.

V citovom porozumení tkvie iracionálna hĺbka duševného života. Spoločná radosť, smiech, žiaľ, spoločné horovanie, spoločná motlitba, spoločné spevy, muzika, tance, hry, demonštrácie i spoločné práce, boje atď. sú bezprostredným výrazom súcitenia a emocionálneho myslenia. Ľudia spojení podobnými emocionálnymi prvkami si rozumia i keď sú priestorovo a časovo, dakedy i hnevom rozdelení. Temer všetci sociopsychológovia analyzujú „dušu“ národa pomocou takejto metódy a dopúšťajú sa pritom, samozrejme, i chýb, nakoľko vkladajú do písanej i ústnej literatúry svoje subjektívne vnemy, dakedy nevedomky i tendencie (objektívne nesprávne). A. Fouillée, T. Ribot, L. J. Petračickij, W. Dilthey, E. Spranger, H. Maier, E. Boutmy, H. Münsterberg, A. de Tocqueville, u nás najviac známy E. Chalupný sa snažia vyjadriť racionálne sociopsychologickú typológiu národov pomocou literatúry a umenia národného.

Samozrejme i nás zaujíma otázka Herderom nadhodená, ale zo širšieho hľadiska, ako sa prejavujú vo vzájomnom styku kolektívneho života národov emocionálne prvky rodinného, stavovského, národného, náboženského atď. života a nakoľko je možné vedeckému bádateľovi vniknúť do tajností citového, rozumového nažívania iného človeka, eventuálne skupinovej jednotky sociálnej.

Tak ako v individuálnej psychológii hrajú i v kolektívnej psychológii významný zástož *pudy a emócie*. (Na tomto mieste vynechávame rozsiahlejšiu poznámku A. Štefánka o ich definícii, o ich odlišnosti od impulzov, popudov, afektov a pod, ktorú prebral z práce A. Jurovského *Psychológia*. Martin 1942, s.248, 272, 322, 339 a i. – L. T.). Sociálny psychológ nekladie, pravda, dôraz na výskum emócií a pudových síl jednotlivcov, ale všima si psychické, resp. pudové a vôľové vzťahy medzi jednotlivými ľuďmi alebo jednotlivými skupinami. Zaujímajú ho pudy a emócie, vyvierajúce zo stádoovitosti, nadradenosti, podriadenosti, bojovnosti, mierumilovnosti, ďalej xenofóbie sociálneho sebavedomia, sympatie a antipatie, napodobovania, sugescie, opozície a pod. a všetky vôľové prvky a komplexy, ktoré vyvierajú z tejto sociálnej citovosti. Bádateľ a menovite verejne pôsobiaci činiteľ (politik, učiteľ, kňaz, úradník, spisovateľ...) si musí pritom všimnúť obzvlášť kvality a intenzity

podobných inštinktov alebo emocionálneho myslenia, ktoré možno triediť podľa bežných noriem ako normálne alebo hyperemocionálne, resp. hypoemocionálne alebo podnormálne. Niet pochyb o tom, že mládež je v emocionálnom myslení ako vôbec v pudovosti živšia než stárež, ďalej že umelci, náboženský mystici, etickí horlivci sú spravidla hyperemocionálni, kým prostí občania, roľníci a pod. bývajú často hypoemocionálni, dakedy i v cirkevných veciach a často i v nacionálnych a vôbec kolektívnych oblastiach verejného života. H. Maier rozoznáva medzi *emocionálnym a kognitívnym myslením*. Emocionálne myslenie delí opäť na *afektívne a vôľové*. Takéto delenie má cenu iba metodickú, v skutočnosti nejestvuje, nakoľko pudovo a afektívne ovplyvnená citovosť, často precitlivosť, je nerozlučne spojená s vôľou po dosiahnutí vedomého i podvedomého cieľa alebo ideálu. Veľký počet filozofov, sociológov i psychológov kladie voluntarizmus do popredia. Tzv. *voluntaristická psychológia* vidí vo vôli, vedomej i podvedomej, v snahe po niečom, prvotné agens života a prameň každého poznávania a myslenia. Prima causa je božia vôľa. Scotus Eriugena tvrdí: *Tota animae natura voluntas est*. F. Tönnies rozoznáva *Wesenwille* a *Kürwille* (bytostná vôľa a kýžená vôľa), biologicky daná vôľa a umelá, zmluvou získaná vôľa. Rümelin hovorí, že vôľa určuje smer myslenia, podobne N. Losskij, Paulsen a mnohí iní považujú vôľu za *primárny, intelekt za sekundárny jav* v psychológii i sociológii. Niet pochyb o tom, „že na zmýšľanie a usudzovanie má vôľa mocné účinky. Môžu sa prejavovať alebo priamo, keď úmyselne berieme do úvahy len také prvky, ktoré nás zaujímajú, ktoré teda chceme, alebo si želáme. Tak dostávame tzv. samorastlé typy zmýšľania alebo *mentality*, ktoré už nie sú schopné pochopiť niečo, čo sa vymyká z obvyklého rámca ich zmýšľania a usudzovania, alebo, ešte lepšie, ani nechcú pochopiť. Tento proces sa však môže uskutočniť aj nepriamo, a to zo strany okolia. Keď dakomu alebo celej skupine ľudí úmyselne predkladáme len určité poznatky a náhľady, kým iné im zakrývame, alebo aspoň... zdôrazňujeme im len určité motívy, dosiahneme to, že v celej skupine – okrem niektorých výnimiek – usmerňovanie zmýšľania skoro automaticky prináša spôsob života, životný okruh, zamestnanie a pod.... Známe je, že týmto spôsobom môžeme aj úmyselné zmýšľanie ľudí, a to vo veľkých skupinách, viesť a usmerňovať. Veľké rozdiely v zmýšľaní ľudí čo do povolania záujmových skupín a potom aj čo do národnej, štátnej a politickej príslušnosti sú práve týmto vysvetliteľné. Pozoruhodné sú účinky aj na pamäť..., čo chceme, to si aj lepšie a rýchlejšie zapamätáme... Že na zabúdanie a spomínanie má vôľa značný vplyv, toho dkladom je aj to, čo S. Freud učí o tzv. *mylných činoch* (Fehlleistungen). Zabudneme, založíme, stratíme obyčajne takú vec, ktorú „chceme zabudnúť“, pre zabudnutie alebo stratenie ktorej máme svoju – i keď nie uvedomelú – príčinu, napr. meno nejakej nám neprijemnej osoby... Z povedaného vyplýva, že vôľa je pri procesoch poznávania a myslenia činiteľom veľmi dôležitým, nakoľko jej zásahy sa tu všade veľmi markantne uplatňujú.“ (Jurovský, A.: Psychológia. Martin 1942, s. 293-295).

Avšak ani *preceňovať silu vôle neslobodno*. Ľudská duša je príliš zložitý stroj, v ktorom je vôľa – symbolicky povedané – len jedným kolieskom v sústave mnohých iných. Nadhodiť by sme mohli hneď otázku slobody vôle. Ale tú nechajme predbežne stranou. Stačí, čo sme dosiaľ v súvislosti s našim predmetom „vcítienia“ o význame vôle povedali. Dodaj by sme mohli ešte, že intenzita, kvalita, prejavovanie vôle závisí od inteligencie, od charakteru, temperamentu človeka a celých skupín ľudských, ďalej na sve-

tovom názore, ideáloch, náboženskej a cirkevnej, politickej, sociálnej a hospodárskej štruktúre spoločnosti a hlavne štátu. Už či chceme alebo nechceme určité veci, výroky, plány, názory, určité osoby, triedy, stavy vyvolávajú v našej duši pri prvom pohľade priaznivé či nepriaznivé dojmy, ktoré ovplyvňujú náš úsudok, ktorý však nemusí byť, ba spravidla ani nie je objektívny a logicky správny. Preto vnášajú mnohí učenci do logiky psychologické momenty. Známe sú tzv. *psychologizmy v logike*. Psychológovia správne poukazujú na to, že pochody logického usudzovania sú závislé na určitých psychických javoch, ktoré nemožno formálne logicky odôvodniť. Všetky spory a nedorozumenia v ľudskom živote spočívajú v tom, že človek, dokonca i vzdelaný a dobromyseľný učenec, zamieňa svoj subjektívny, na pudoch (inštinktoch), tradíciách, zvyklostiach, na výchove, osobných záujmoch a ideáloch založený úsudok s úsudkom čiste logickým a objektívnym. Treba rozoznávať medzi formálne logickým myslením a psychologickým pochodom či aktom myslenia. Prof. J. Tvrďý upozorňuje na to, že logik kladie dôraz na správnosť myslenia, psychológ na myslenie ako také o sebe. „Rôznosť obou oborů dá se také dobře vyjádřiti právníckým rozdílem s hlediska *de iure* a *de facto*. Kdežto logika zkoumá myšlení s hlediska *de iure*, psychologie činí tak se stanoviska *de facto*.“ (Tvrďý, J.: Logika. Praha 1937, s.10).

Niet pochýb o tom, že určité výroky a úsudky majú platnosť absolútnu a sú uznávané na určitom stupni rozumového vývoja každým. Dvakrát dva sú štyri, všetci sme smrteľní... O tom nikto nepochybuje. Zákony o príčinnosti, finalite, identite, modalite, relácii, syllogizme atď. nemajú s psychológiou nič spoločného. Ale svetom vládne celkom iná logika, než tá na formálnej a gramatickej zákonitosti založená. Hovoríme o logike dejín, napr. že ľudstvo nezneslo v minulosti tyranu a samovládu césarov na dlhšiu dobu, že človek a národy si cenia nielen kolektívnu slobodu, ale aj individuálnu slobodu každého jednotlivca. Akúsi logiku možno pozorovať i v družnom živote ľudstva, napr. v korelácii okolia a spoločnosti, v mierumilovnosti a sympatickej nápomoci, v láske, ovšem i vo vzájomnej nenávisti, v boji a pod. V súvislosti týchto javov je mnoho objektívnej logiky. Ale všetky tieto javy patria viac do okruhu psychológie a hlavne sociopsychológie.

Tu mi prichodí naznačiť zvlášť javy, ktoré vyvierajú z *psychológie davov*, tzv. masovej psychológie. S týmto predmetom sa budem viac zapodievať v budúcich prednáškach. Nateraz chcem spomenúť len toľko, že bádateľ si musí zvlášť všímať objavov G. Le Bona, S. Sigheleho, G. Tardeho, R. Michelsa, C. Lombrosa a i., ktorí upozorňujú na ľahkovernosť, sugestibilitu, impulzivitu, iritabilitu, nekritičnosť, citlivosť spoločenských skupín, stavov, tried, národov... Kto chce vniknúť do tajností duše národa, musí poznať jeho jazyk, jeho dejiny, literatúru, hospodársky život, národné ideály, túžby a davové prejavy, ktoré sa vyznačujú vcelku istou uniformitou, ale sú rozdielne v jednotlivých javoch na dedine a v meste, u katolíkov a evanjelikov, Slovákov, Nemcov, Maďarov... *Starý patriarchálny život vonkovský sa stále mení aglomeráciou veľkomestskou, stále väčšou hustotou obyvateľstva, sťahovalectvom, novými prúdmi politickými, svetonázorovými, hospodárskymi, vedeckými* atď. I mestský život je v stálom prúdení. Vznikajú nové druhy občianskych (kapitalistických, proletárskych, socialistických), inteligentníckych skupín, ktoré svojou heterogenitou a novosťou líšia sa od tradičných stavov, tried, škôl, cirkví doby feudálnej, konzervatívne dedinskej. J. Ortega y Gasset hovorí, že žijeme v dobe

revolúcie či vlády davov. Holandský historik J. Huizinga opisuje úpadok starých kultúrnych a etických ideálov. O. Spengler napísal veľké dielo *Der Untergang des Abendlandes* a ešte pesimistickejšiu knihu o technickom naturalizme v modernej dobe. K. Marx a jeho žiaci o akejsi svetovej revolúcii, L. Gumplowicz vidí všade iba rasový boj a požieranie slabších skupín a národov silnejšími a veľkými národmi a štátmi. B. Russell píše o novej vznikajúcej civilizácii priemyselnej a vidí postupný zánik starej kresťanskej kultúry bieleho človeka. Psychológia a sociológia davu, organizovaného i neorganizovaného, získava vo vedomom myslení čím ďalej väčšej popularity.

Všetky tieto predpoklady sociálnej i individuálnej psychológie bolo treba uviesť, aby sme sa stali schopnými aspoň po stránke teoretickej pochopiť proces vzájomného porozumenia a vcítania sa do duševného života spolublížneho a rôznych skupín spoločenských. Formálna logika, teda samé logické myslenie a racionálne uvažovanie a usudzovanie nestačí. Treba poznať funkciu vôle, davovej psychológie, pudových a emocionálnych pochodov menovite na poli náboženského, národného, stavovského, taktiež tzv. folkloristického myslenia a cítenia.

Samozrejme, každé takéto vníkanie do duše iného človeka a menovite kolektívu naráža na veľké ťažkosti. Grécky sofista Gorgias vyslovil tuším prvý výrok, že bezprostredné prenášanie rozumových a citových vnemov a pohnútok z jedného človeka na druhého je nemožné. I keby som niečo pozitívne vedel, nemôžem svoje vedomosti v plnej totožnosti preniesť na iného človeka. Nemôžem tvrdiť, že moje vnímanie farby, zvuku, bolesti je totožné čo do intenzity, kvality, kvantity s podobným vnemom spolublížneho. W. Dilthey vyjadruje túto skutočnosť slovami: „Jeder ist in sein individuelles Bewusstsein gleichsam eingeschlossen, dieses ist individuell und teilt allem Auffassen seine Subjektivität mit... Die Möglichkeit ein Fremdes aufzufassen, ist zunächst eines der tiefsten erkenntnistheoretischen Probleme. Wie kann ein Individualität eine ihr sinnlich gegebene individuelle Lebensäußerung zu allgemein gültigen objektiven Verständnis sich bringen?“ (Dilthey, W.: *Gesammelte Schriften*. Band 5).

Že vzájomné porozumenie a priemerné spolu myslenie medzi ľuďmi je možné, ergo i vcítanie sa do cudzieho duševného života nepodlieha žiadnej pochybnosti. Keby to nebolo možné, keby sme verili Gorgiasovi, ktorý sofistickým spôsobom zamieňa dva pojmy, tzv. absolútne identické prenášanie psychických agensov z jednej osoby na druhú dákymsi elektrickým či rádiovým spôsobom a dorozumovacích agensov reči, posunkov, spevu, dotykov a pod., vtedy by spoločenský život vôbec nebol možný, aspoň nie ľudský život spoločenský. Nám nejde o to, porozumieť, čo je metafyzická podstata psychických javov. To patrí do inej vedy. Nám ide o to, porozumieť a nájsť prostriedky, ako je možné chápať a spolucítením, eventuálne koľko-toľko rovnakým spolumyslením dorozumieť a dohodnúť sa so spolublížnym. Práve v terajších časoch sú namieste krásne slová Mühlmannove: „Durch unsere Zeit geht eine tiefe Sehnsucht nach dem „Verstehen“, geboren aus der Lebensangst und dem dunkeln Gefühl eines unrettbaren Verlorenenseins der ganzen Menschheit, wenn dieses „Verstehen“ nicht Wirklichkeit wird.“ (Mühlmann, W. E.: c.d., s. 100). Nie bez príčiny upozorňujú psychológovia na príslušné javy zo života detí, zo života primitívov, z kasárenského a školského, cirkevného atď. života. Je všeobecne známe, že matka priamo a bezprostredne vníma psychické vnemy, radosť a žiaľ svojho dieťaťa, že rozumie

jeho prvým lalotavým výrazom rečovým, že vie spravidla rozpoznávať, kedy dieťa pravdu hovorí, kedy klame a pod. Blízkosť, takpovediac spojitosť subjektívneho a objektívneho porozumenia (vcítenia) je medzi matkou a dieťaťom temer úplná. Matka má takpovediac schopnosť asimilovať svoje subjektívne „ja“ s bytosťou svojho dieťaťa, splynúť s ním v akési kolektívne „ja“ dieťa-matka. Taktiež skúsený učiteľ rozumie svojim žiakom a pozná ich dokonale. Podobne sa vyznamenáva kňaz, sudca, advokát v intuitívnom alebo aspoň fyziognomickom poznávaní svojich veriacich, obžalovaných alebo odsúdených, svojich klientov atď. Moderní psychológovia davov (Massenpsychologen) upozorňujú zvlášť na schopnosti určitých politikov a demagógov, ktorí vidia takrečeno do duše masy a podľa toho upravujú svoje reči a činy. Na podobné javy by bolo možné poukázať v kasárňach, na pomer dôstojníka a vojaka. Umelecký kritik sa snaží z materiálu, kvality, časového a miestneho zapojenia umeleckých predmetov (obrazov, sôch, básní, románov, hudobných, spevných, tanečných diel) alebo priamo z umelcov samých ako objektov kritiky (básnikov, maliarov, sochárov, hercov...) nájsť duchovné a estetické hodnoty.

Slávni kritici, napr. V. G. Belinskij, F. X. Šalda vedeli vyjadriť a pochopiť mnoho vecí, okolo ktorých chodili prostí, dakedy i veľmi inteligentní ľudia bez povšimnutia. Tu treba upozorniť na rozdiel medzi vcítením a porozumením esteticko-umeleckým a spomenutým vzťahom medzi matkou a dieťaťom, učiteľom a žiakom, sudcom a delikventom, vojakom a dôstojníkom atď. Eisler hovorí: „Einfühlung ist eine Art Hineinverlegung des eigenen Ich und seiner Zustände (Gefühle Strebungen) in die Objekte. (Eisler, R.: Wörterbuch der philosophischen Begriffe. Berlín 1927-1930, Band I (štvrté vydanie), s. 306). Pri takejto interpretácii neobjektívujú sa moje city a náhľady, naopak zostávajú naveky subjektívnymi. Sociálne alebo biologicky psychické vcítenie prejavuje sa v schopnosti duševnej asimilácie. „Die Einfühlung lässt das Ich so fühlen, als ob es das fremde Wesen selbst wäre, oder dieses so auffassen als ob es das Ich wäre.“ (Tamtiež). Avšak opakovať musím stále, že absolútne prenášanie psychických javov z jednej osoby na druhú je nemožné.

Čiste teoreticky by sa azda o tom dalo hovoriť. Ak prijmeme stanovisko tzv. panpsychistov alebo monistické psychické hľadisko, t.j. že každá duša ľudská je iba súčasťou akejsi všesvetovej duše, heglovsky povedané Weltseele, ktorá sa manifestuje vo všetkých jednotlivých dušiach alebo duševných funkciách rovnomerne, kvantitatívne a kvalitatívne viac-menej rovnako, vtedy by azda bolo možné aspoň teoreticky pripustiť možnosť, že zvlášť nadané individua môžu bezprostredne vnímať veci u iného človeka, alebo môžu fungovať ako médiá. V prvej knihe Mojžišovej, kap. I, verš 26 sa uvádza: „Riekol opäť Boh: Učíňme človeka k obrazu nášemu podľa podobenstva nášeho...“ Nakoľko si predstavujeme nášho kresťanského Boha ako najvyššiu a najabsolútnejšiu substanciu duchovnú, nebolo by nemožné ľudskú dušu stvorenú na obraz boží metafyzicky predstavovať si v zmysle panpsychikom. Lenže v súvislosti s našou témou ani teoreticko-nábožensky, ani konkrétne vedecky podobné interpretovanie nie je možné, hoci mnohí filozofi sa pokúšali o takýto fenomenologický, metafyzický alebo idealistický smer. Každá duša, čo priam na obraz boží stvorená, t.j. čo by aj bolo v našej duši podľa vieroučnej tézy niečo božského, je samostatná, slobodná, individuálna a možno povedať osobnostne vyznačená. Z hľadiska náboženského je dokonca nesmrteľná a večná. Kresťanské cirkvi zastávajú v tomto ohľade jednotné stanovisko individualistické, lepšie povedané personalistické. Duša má

teda svoje subjektívne vlastnosti, ktoré sú vývoja schopné. Sú svojho druhu jedinečné i keď majú navzájom mnohé vlastnosti podobné a dokonca snád' i totožné.

Otázka naša sa ešte viac komplikuje, keď vezmeme do úvahy moderné prúdy tzv. existenciálnej filozofie, v ktorej možno nájsť príslušné korelácie (vzťahy) k sociológii a menovite davovej či kolektívnej psychológii. Existenciálna filozofia kladie dôraz na subjekt, nie na objekt. Rozoznáva obyčajného človeka spoločensky, resp. psychologicky málo alebo vôbec nediferencovaného od človeka vysoko individualizovaného, mravne a rozumovo vynikajúceho, kvázi izolovaného. V prvom prípade hovorí o indivíduu, v druhom o osobnosti. Obyčajné indivídium je temer celkom závislé na spoločnosti, na milie, osobnosť je viac schopná žiť a pôsobiť, tvoriť a uplatňovať sa podľa svojej vôle. Terminologicky by sme mohli hovoriť o osobnosti ako géniovi, o indivíduu ako bežnej súčasťi sociálneho okolia. Nakoľko sa osobnosť vyznamenáva vôľou a schopnosťami vodcovskými, možno rozoznať ľudský typus vodcovský od skromného občana viac-menej pasívneho a psychologicky málo diferencovaného, spoločnosťou plne absorbovaného. Už z tohoto malého náznaku vidieť, že do osobnosti je ťažšie vniknúť než do obyčajného indivídua. Porozumieť silným osobnostiam, prakticky povedané politikom, náboženským horlivcom, fanatikom, básnikom, filozofickým snlíkom, vynikajúcim vedcom, generálom, umelcom atď. je ťažšie než obyčajným tichým pracovitým a masovým občanom. Keď prenesieme tieto naznačené vlastnosti osobnostné z jednotlivcov na celé skupiny vodcovské, rasové, sektárske, umelecké, školské alebo priam imperialistické, vtedy obdržíme typy ľudské, ktoré sú značne odlišné od ľudských typov obyčajných skupín roľníkov, remeselníkov, kupcov alebo i úradníkov a inteligentov. Podobné typy nemožno v zmysle existenciálnej filozofie nazývať osobnosťami, pretože kolektívne osobnosti nejestvujú, avšak uznať môžeme, že vyššie naznačené kvality sa funkcionálne stupňujú koordináciou väčšieho počtu osobností.

Z hľadiska prísne sociologického by sme si nemuseli zvlášť všímať rozdiely osobnosti a indivídua, nakoľko i najonakvejšie osobnosti stoja v úzkej spojitosti so spoločnosťou a tvoria funkcionálne i intencionálne s ostatnými členmi spoločnosti jeden celok. Ale problém vcítienia vyžaduje od bádateľa špeciálnu prácu individuálne psychologickú. Nemožno preto obísť dnes tak vychytenú vedu, ako je psychológia osobnosti. Kto ovláda teóriu a prax tejto vedy, je schopný ľahšie porozumieť nadvláde osobnosti nad davom ľudí, slepú poslušnosť prostých občanov a veriacich (vodcom), sugestívnu, priam nadprirodzenú silu vedúcich osobností, mystiku a idololatriu hlásanú týmito individualitami. Mnohí sociológovia hlásali donedávna a nájdu sa i takí, čo veria i dnes slepo, že sociológ nesmie hodnotiť, iba konštatovať fakty. Ale bez príslušného hodnotenia sociálnych javov nemožno vniknúť do určitých problémov a nemožno prakticky využiť tieto v prospech pokroku ľudského. Tu sa môžeme odvolať dokonca na otca sociológie A. Comta. Je nemožné porozumieť podstatu určitých prúdov náboženských fanatikov, nacionalistických, socialistických, priam eschatologických horlivcov bez určitého hodnotenia a psychologického rozboru predovšetkým psychického diania vedúcich osobností. Či je možné pochopiť, čo je národný socializmus nemecký, fašizmus taliansky, boľševizmus ruský, novodobý anglosaský liberalizmus bez hlbšej analýzy a hlbšieho vcítienia sa do duše Hitlera, Musoliniho, Stalina, Roosevelta atď.? Zaiste sú i títo muži iba reprezentantami duše náro-

da, ale oni ovplyvnili, takrečeno formovali svojím ingéniom a svojou vôľou to, čo národy dnes priam zbožňujú. Preto je treba pri výskume týchto javov zapodievať sa predovšetkým psychológiou a etikou, politikou, duchovným a hmotným životom týchto mužov. Per analogiam treba postupovať vo všetkých otázkach, ktoré sa týkajú hlavne emocionálneho myslenia kolektívov, skupín. Tu by som spomenul duchaplnú metaforu ruského filozofa N. Berd'jajeva o tom, že človeka a spoločnosť možno posudzovať zhora i zdola. Podľa toho, z akého stanoviska pozorujeme človeka, získame jeho odlišné obrazy. B. Pascal, F. M. Dostojevský, S. Kierkegaard sa dívali na človeka zhora. Videli dvojakoť jeho povahy: bytosť podľa obrazu božieho stvorenú, ale i mnoho zvieracieho v ňom, videli slobodného i otrockého tvora. K. Marx a S. Freud sa dívajú na človeka len zdola a vidia preto len hospodárske, hmotné záujmy alebo len libido poväčšine pohlavného rázu. (Berdiaeff, N.: Die menschliche Persönlichkeit und die überpersönlichen Werte. Wien 1937, s. 8-9).

Krátka rekapitulácia všetkého toho, čo sme spomenuli pri analýze procesu „vcítienia“, objasní nám túto metodickú kapitolu, s ktorou sme sa tak obšírne zaoberali. Bezprostredné prenášanie alebo vnímanie cudzích myšlienok, citov, afektov, pudov... je nemožné. Ale prenášanie týchto psychických prvkov pomocou vonkajších znakov – posunkov, pohybov rúk, očí, tváre, hlavy, ďalej pomocou reči, spevu, radostných alebo žalostných prejavov citového vzrušenia, ďalej pomocou písma, obrazov, umeleckých výtvorov atď. je možné. Podobný prenos nemôže byť nikdy absolútne objektívny, ale môže sa podľa okolností a schopností subjektu a objektu značne približovať objektívnej pravde. Pri praktickom používaní poznávacieho prostriedku „vcítienia“ treba si uvedomiť všetky tie momenty, ktoré som uviedol a mnohé iné, ktoré s užitou sociopsychológiou súvisia. Sú to pudy, emócie, čiste rozumové a logické zákony, závislosť myslenia na subjektívnej vôli, odstup subjektu od objektu, taktiež dostatočná kritičnosť subjektu voči sebe, solídne vedomosti formálne i obsahové subjektu o študovanom objekte. Treba poznať dokonale tzv. javy davovej psychológie, psychológie osobnosti a individua v zmysle spomenutej existenciálnej filozofie. Tzv. mentalita hrá pri „vcítení“ vážny zástoj. Je to typický spôsob myslenia a konania určitých stavov, tried, skupín ľudských, dokonca i národov a cirkevných zborov, mestského i dedinského obyvateľstva. Ďalej neslobodno opomenúť svetonázorové, náboženské, politické, národné, hospodárske záujmy a ideotvorné prvky. Nakoniec treba spomenúť činitele civilizačné, a to urbanizáciu, industrializáciu, ale aj laicizáciu spoločnosti.

Všetky tieto prvky tvoria dovedna neprehľadný komplex javov a prostriedkov, pomocou ktorých je vedecky opodstatnené porozumenie iného človeka alebo kolektívu či skupiny možné. Každé poznávanie alebo vcítienie sa deje podľa vonkajších znakov, ako som už spomenul, ale aj podľa vyjadrených zvukov, resp. graficky znázornených znakov reči. V prvom prípade možno použiť podľa E. Sprangera termín *fyzioognomické vnímanie*, porozumenie, vcítienie, v druhom prípade *kognitívne* alebo, podľa Mühlmanna, *gnomické vnímanie*, porozumenie, vcítienie (pozri Mühlmann, W. E.: c.d., s. 103). Obidva spôsoby dovedna poskytujú nám možnosť vniknúť do duše a psychického procesu iného človeka alebo skupiny. Samozrejme, nezávisí schopnosť „vcítienia“ a porozumenie človeka alebo kolektívu iba od solídnych vedomostí a metodického postupu pri podobnom štúdiu. Treba mať určitú *intuitívnu schopnosť* a *pozorovací talent* vôbec. Mnohí naši kňazi, učitelia,

advokáti, lekári, úradníci vynikajú na tomto poli i bez teórie, ktorú tu prednášam. Pri praktickom výskume slovenskej dediny a mesta nebude od veci, keď sa využije pomoc mnohých týchto mužov a žien. Avšak upozorniť vás musím, že slepo sa spoliehať na ich informácie nesmiete. Ich úsudky sú práve preto subjektívne prifarbené a jednostranné, že im chýba vedecká príprava.

Rukopis je uložený v Literárnom archíve Matice slovenskej 42 XIV 248. Redakčne sme ho neupravovali.